

ҰЙҒЫР ХАЛҚЫНЫҢ ТҰРМЫС- ТІРШІЛІГІНЕ ШАМАН ДІНІНЕН ЕНГЕН ҒҰРЫПТАР

Д.Б. Юсупова

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің магистранты
hayat.020596@gmail.com

Ғылыми жетекші: ф.ғ.д., профессор Р.А. Авакова

Ұйғыр халқының тілі түркі тілдерінің қарлұқ тобына жатады. Тарихы тереңде жатқан бұл ұлттың көптеген мұралары әлі күнге дейін зерттелмей келеді. Біз мақаламызда шаман дінінің ұйғыр мәдениетіне ықпалын зерттеуді мақсат тұттық. Зерттеудің өзектілігі де шаман дінінің ұйғыр мәдениетіндегі көрінісін анықтау, оны тереңінен талдау, дін мен мәдениеттің айырмашылығын ашып көрсету болып табылады. Өйткені қазіргі таңда біз мәдениет пен дін ұғымын көп шатастырамыз. Ескі дініміздегі наным-сенімдерімізді ұлттық мәдениетіміздің бір бөлшегі ретінде қарастырамыз. Мақалада шаман дініне жалпы шолу жасалынған. Сондай - ақ шаман сөзінің әр түрлі түсіндірмелері, мағыналары келтірілген. Негізгі бөлімінде «Қорғасын құю», «Ағашқа ұру», «Ағаштарға мата байлау», «Қызыл мата байлау» т.б. шамандық дәуірінен бүгінгі таңға дейін сақталып келген, біздің тұрмыс- тіршілігімізде әлі күнге дейін қолданылып келген наным- сенімдер, салт – дәстүрлер келтірілген.

Түйін сөздер: шаман, ұйғыр, мәдениет, наным- сенім, дін

Ұйғыр халқы ежелгі халықтардың бірі болып табылады. Ұйғырлар, Шығыс Түркістанның яғни қазіргі Шыңжаңның жергілікті тұрғындары Ислам дінін ұстанады. Ұйғырлар Орталық Азиядағы терең тарихы, өзіндік мәдениеті бар ежелгі түркі тілдес халықтарға жатады [1].

Ұйғырлар өз тарихында, кейбір халықтар сияқты талай рет бір діннен келесі бір дінге көшіп отырған. Пұтқа табынушылықтан басқа ұйғырларда кезең-кезеңмен шаманизм, буддизм, христиан діндерін қабылдаған. Ал, ислам дінін қабылдағанына мың жылдан асты. Тарихта белгілі бір мезгілде ұйғырлардың бір бөлігі шаманал келесі бір бөлігі будда немесе христиан діндерін қабылдаған тұстары да болды. Ислам бүкіл ұйғырлардың ортақ діні ретінде тек XIV ғ. орнықты. Негізінен ұйғырлардың дүниетанымы әлемдік дін болып есептелінетін ислам және буддизм, құрлық діні болып есептелінетін манихей діндерінің ықпалынан қалыптасты. Бұлай болуының себебі Ұйғыр жерінің мұсылман, будда, христиан діндерінің торабында орналасуы. Сол себепті Ұйғыр жері бұл үш дінді бірлестіретін көпір болаалар еді [2, 9].

Бұл негізгі әлем діндерінен бөлек көптеген басқа да діндерді бастан кешірді. Мысалы шаманизм, заростиризм, тасқа, отқа табынушылық, тәңіршілдік т.б. Осы діндердің әр бірінен біраз болса да осы күнге дейін қалдықтары сақталып қалды деп ойлаймын. Яғни, біздің халықтың ұғымында «болмайды», «жаман болады», «жақсы болады» деген, себебін білмейтін көптеген ырымдарымыз сол дінімізді ұмытып, санамызда қалған қалдықтарының салдарынан деп ойлаймын. Мысалға ұйғыр халқында той дәстүрінде «оттан айналу» рәсімі бар. Тойда екі жас оттан 3 немесе 7 рет айналады. Қазіргі кезде жастар, балалық шақтарында көрген дәстүрді жалғастырып қана келеді, ал оның мағынасына терең үңіліп қарамайды. Ежелде бұл рәсімді орындағанда қазіргі сияқты отты жаға салып, айналмаған. Екі жасқа арналған от VII түрлі (*адраспан, емен ағашы* т.б.) шөптен тұрған. Өйткені олардың емдік қасиеттері бар және де бұл жерде отқа табынушылықты көруге болады. Яғни, *от* бүкіл жамандықтан аластайды деп сенген. Бұл ырым шамандықтан немесе заростризм дінінен қалған болуы мүмкін деп ойлаймын. Тағы бір мысал: тойда қыздар «ақ көйлек» киеді. Бұл батыстан келген мәдениет шығар, алайда біздің мәдениетімізде «ақ» жоқтаудың, қазаның түсі емес пе? Өлім болған үйде әйел кісілер *ақ орамал*, ер кісілер беліне *ақ мата* байламайды ма? Басқа түркі халықтарында жоқтаудың, қазаның түсі *қара*, немесе *қою* түстер болған жағдайда ұйғыр халқында *ақ* түсін қолданады. *Ақ* түсі біздің ежелгі наным сенімдерімізде сабырлықтың түсі болса, ал будда дінінде бұл қазаның, жоқтаудың түсі болып табылмақ. Осындай тұстар, бұл әдеттің қайсы сенімнен қалғандығы туралы ойларды шатастырады. Бізге анық байқалмаса да, қазіргі мәдениетімізде ежелгі діндеріміздің қалдықтары өте көп кездеседі. Сол діндердің ішінен шаман дінінің орны ерекше. Шаман діні – көптеген түркі халықтарына ортақ дін. Яғни олардың барлығында шамандықтың қалдықтары әлі күнге дейін сақталып қалған деп ойлаймыз.

Шаман діні алғашқы қоғамдық қауымдастық заманынан құлдық дәуіріне өту мезгілінде пайда болған деп айтады. Сол себепті шаман дінін құлдық дәуірдің діні деп атаймыз. Отқа, табиғаттың магиялық күштеріне, *ай, сәуле, жұлдыз, жер, су, жануарларға* табыну, шаманизмға оның алдындағы діндерден қалған. Ол діндер наным-сенімдер кейіннен шаман дінінің құрамына еніп кетті. Одан

бұрынғы діндермен салыстырғанда, шаманизм бір тәртіпке келтірілген, өзіндік мағынасы бар дін. Шаман дінінің басқа діндерден өзгеше, жаңалықтары: *ата-бабалардың аруақтарына*, жақсы және жаман аруақтардың бар екендігіне, әлемнің 17 қабаттан тұратынына, сондай-ақ, көптеген тәңірілерге сену болып табылады. Сенім бойынша адамдар 9- қабатта өмір сүреді, оның төменгі қабаты қараңғы дүние, бұл дүниеде жамандық жасағандар қараңғы дүниеге барады және де мәңгі дозаққа қалады. Бүкіл әлемді тәңірі жаратқан. Ежелгі ұйғырлар *Көк тәңіріні* бәрінен ұлы деп есептеген. Одан бөлек көптеген тәңірілері болған (мыс.: *Бақыт, Жер, Су, Ұмай* т.б.) Ең жоғарығы қабатта *Көк тәңірі* өмір сүреді, ол бұл дүниені періштелер арқылы басқарып отырады деп сенген. *Жақсы* және *жаман* аруақтар арасында еш қашан дау бітпейді. Шамандар, яғни, бақсылар жақсы аруақтар арқылы жаман аруақтарды жеңіп отырған. Жаман аруақтарды науқас адамның денесінен шығарып, қуыршаққа көшіріп, қуыршақты өртеген. Сондай-ақ тауық, қой т.б денелерге көшірген. Бұл рәсімдің орындалу барысында бақсы – *массаж жасау, ыстық өткізу, сөз, музыка* т.б әдістермен емдейді [3,63].

Орта Азиядағы көне түркілер табиғатта жасырын күштердің болғандығына сенген. *Тау, теңіз, өзен, от, дауыл, найзағай, ай, күн, жұлдыздар* сияқты табиғи құбылыстарға деген қорқу, құрмет сезімдері көнеден бері пайда болған [4]. Ежелгі ұйғырлар Орта Азияда өмір сүрген көрші елдер сияқты күрделі діни сенімдерді бастан кешірген. Ең көне замандарда олар түрлі *өсімдіктерге, жануарларға, мақұлықтарға, жерге, суға*, одан кейін *найзағайға, отқа, тауларға* кейіннен *Көк, Күн, Ай, Жұлдыз* сондай-ақ кейінгі кезендерде *аруақтарға* сыйына бастаған. Олар тіпті «*сиқырлы*» сөздерде, *сандарда, жан-жануарлардың кейбір мүшелерінде, кейбір заттарда (нан, тұз, күл, пышақ, қайшы* т.б.) қандай да бір күш барлығына сенген. Бұл наным-сенімдердің қалдықтары қазіргі кезде ұйғыр халқының салт-дәстүрінде, ауыз әдебиетінде аз болса да сақталып қалған [3,36]. Бұлардың ішіндегі қасиеттісі *Көк аспан* болды және де оған *Тәңірі* ретінде қараған. Орта Азия қауымында *Тәңірі* ретінде табиғаттан тыс күштерге қарағандығын байқауға болады. Адам өміріне бақыт та, бақытсыздық алып келе алады деп сенген. Сол себепті табиғаттағы кейбір заттар, табиғи құбылыстар тиісуге болмайтын, құрмет көрсетілуі тиіс қасиетті нәрсеге айналды. Бұл қауымда табиғи күштерге сеніп, ол саналарында қалыптасып қалған. Тәңірілерге байланысты тыйымдарды ойлап шығарып, оларды өздері табынған әр түрлі діндердің ережелеріне сәйкес қолдануға, оларды дамытуға тырысты [5]. «Оғыз нама» эпосы осы шаман дінін ұстанған кезде жазылғандығы анық байқалады. Оғыз қаған өмірінің соңында «*Көк тәңірігә өтәдурәм*», яғни бақсылардың бас құдайының жанына кетемін дейді. Осылайша қаған өзін *Тәңіріге* теңейді.

Ұйғыр халқындағы шаман діні туралы В.В. Радлов қытай деректерінен көптеген қызықты мәліметтерді келтірген. Ол деректер бойынша, ұйғырлар *найзағайды* жақсы көрген екен. Әр *найзағай* ойнағанында олар айқайлап, аспанға оқ атқан екен. Әр жылы күз айында олар осы найзағай түскен жерге келіп қой сойып, құрбандық шалған екен. Ал бақсылар бұл кезде пәле-жаладан құтылдыру үшін дұға оқитын екен. Жылқылары барлар бұл орыннан жылқыларын айналдырып жүрген екен. Содан кейін ер кісілерден біреуі шығып, мажнүн талдың талын алып үстіне қымыз төккен екен. Бұл рәсім қазіргі алтайлықтарда бар [3, 63].

Джувейни ұйғырлар туралы: ежелгі замандарда бақсылар ұйғырлардың өмірінде үлкен орынға ие болған,- деп жазады. Мемлекетте олар өз ықпалын күшейту мақсатында барлық мүмкіншіліктерін пайдаланған. Науқасты емдеу, тағдырды алдын ала болжау, бал ашу, жаңбыр жаудыру – осылардың барлығы бақсылардың өз ықпалын күшейту мақсатында жасалынған. Шамандық Шығыс Түркістанда б.з.б. III ғасырдың II жартысына дейін мықты болған. Кейіннен будда діні кіріп, тарала бастағанында шаманизмнің ықпалы ақырында бәсеңдей бастады. Ежелгі замандарда ұйғырлар кәсіби бақсыларды «қам» немесе «қама» деп атаған. Ал, орта ғасырларда бұл атаулардың орнына «*бақсы*» (бахши) немесе «*перихан*» деген атаулар қолданылған. Қазіргі ұйғыр тілінде шамандарды бахши деп атайды [3,65]. Жалпы шаман сөзінің шығу тегі туралы төрт түрлі көзқарас айтылады.

1. *Шаман* түсінігі Үндістандағы пали тілінде аруақтардан шабыттанған кісі «*самана*» деген сөзден шыққан.
2. *Шаман* сөзі санскрит тілінде *будда қызметкері* деген мағынаны берген.
3. *Шаман* сөзі манчжур тілінде *секіретін, ойнайтын, бір іс көргенде ұдайы іс – қимыл үстінде жүретін* деген мағынаны білдіреді.
4. *Шаман* сөзі тұңғыс тілінде «*шап – тап*» *сиқыршы* деген мағынаны білдіреді.

Шаман діні бүкіл діндердің шыққан бұлағы болып табылады. Оның пайда болу тарихы заманымыздан бұрынғы 50.000 жылдарға дейінгі уақытты қамтиды. Түркілердің алғашқы діні болып танылған. Шаманизм Орта және Солтүстік Азияда дамыды. Атап айтсақ: Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Түркменстан, Тәжікстан, Ауғанстан, Қытайдың бір бөлігі, Ресей және Пәкістан [6]. Қысқаша айтқанда, Орта және Солтүстік Азияда өмір сүрген адамдар өздерінің табиғат әлемінде өмір

сүретіндерін түсінген, табиғаттың күштерін сезінген. Шаманизмнің орталығында өмір сүргендер IV тәңіріге табынған: *әлем, су, от, күн*. Олар өздеріне, әкелеріне, бабаларына, туыстарына тән барлық заттарды өмірінде керек деп есептейді. Оларға құрмет көрсетіп, келешек ұрпақтарына қалдырады. Өздері осы сенімменен өмір сүреді, болашақ ұрпақтарын да осы сенімменен тәрбиелейді [6].

Шаманизм ата-баба аруақтарына, табиғи құбылыстарға табынуға негізделген сенім болып табылады. Бұның қай уақытта пайда болғандығы, қандай өзгерістерден өткендігі анық емес. Қытай деректеріне сүйенер болсақ, шаманизм ең алғаш Орта Азия түріктерінің арасында пайда болып, кейіннен басқа түрік тайпаларына таралғанын айтуға болады [5].

Салт-дәстүрлеріміз негізінен ескі діндеріміздің қалдықтары болып табылады. Түркі тарихы кеше ғана пайда болған тарих емес, ол мыңдаған ғасырды бастан кешірді. Исламға дейінгі қабылданған діндер біздің санамыздан түбегейлі жойылып кеткен жоқ. Жоғарыда ескі діндерден біраз мысалдар келтіріп өттім. Енді шаман дінінен біраз мысалдар келтірсем. Бүгінгі мәдениетімізде шаманизмнің қалдықтары бар ма, жоқ па? деген сұрақтарға жауап іздесек. Төменде бір неше мысалдарды ғана келтіріп өтеміз:

Қорғасын құю. Қорғасын құю ескі шаман дінінен қалған дәстүр болып табылады. Шаманизмде бұған "*kut kuuma*" деп айтады. Жаман аруақтардан сақтау үшін, бақыт, табыс жолын қайта қайтару үшін орындалатын рәсім. Бұл қазіргі қазақ халқында жақсы сақталған [5]. Қорықтық құю – көнеден келе жатқан емдік ғұрып. Ертеде, өз-өзінен шошынып, үрейленетін жас баланың ауруын қорықтық құю арқылы аластайтын болған. Ол үшін су құйылған кесені шошынған баланың басынан жоғары ұстап, оған алдын ала ерітіліп дайындаған қорғасынды құяды. Быжылдап шыққан дыбыстан шошынған бала осы кезде селк етіп, денесі тітіркенеді. Осылайша оның бойындағы ауру, жабысқан зиян осы тітіркенумен бірге сыртқа шығады деп сенеміз. Бұл ғұрып шаманизм дініне тән. Бұл ырымның шарифатта негізі жоқ [7].

Келесі бір сенім – **Қызыл матаны байлау.** Ежелде қызыл матаны келіннің той көйлегінің үстінен, беліне байлаған, сондай-ақ жаңадан оқуды бастаған балалардың жағасына т.б байлаған. Бұл мата адамға *берекет, табыс, жақсылық* алып келеді, *жамандықтан, жаман аруақтардан* сақтайды деп сенген [5]. Бұл *қызыл матаға сену* қазіргі күнде де сақталған. Мысалы, үйдің шаңырағын көтерген кезде, тіл тимесін, бәрі дұрыс болсын деген ырымменен қызыл мата байлайды. Сондай-ақ есіктің жоғары жағына т.б байлайды. Ал келіннің беліне қызыл мата байлау қазіргі кезде түріктерде жақсы сақталған. Сондай-ақ ұйғыр халқында есікке қызыл байланған үйге кірмейтін болған. Ол үйде науқас адамның барлығының белгісі.

Сондай-ақ **Мазарлардағы тастар** бұл да шамандық белгі. Ислам діні бойынша жерленген адамның басына үлкен тастарды қоюға болмайды. Алайда қазіргі таңда үлкен тастарды, суреті, аты-жөні, туылған және өлген күндерін жазып көрсеткен тастарды өлген адамның басына қою кеңінен таралған. Бұл ескі шаманизмде болған ғұрып. Ежелде олар танымал адамдардың басына мазар тастарын қойып, олардың рухтарының көмек тесетініне, қолдау көрсететініне үміттенген. Бұл қазіргі ұйғыр халқымен қоса, басқа да ислам дінін ұстанушы түркі халықтарында кеңінен таралған.

Армандау. Армандардың орындалатынына сену. Бір нәрсені қалап, армандасақ, ол міндетті түрде орындалады деп айтамыз және армандардың орындалатынына сенеміз. Бұл да шаманизмден қалған бір сенім. Ежелде адамдар табиғат рухтарының армандарды шындыққа айналдыратынына сенген.

Иттің ұлуы - жамандықтың белгісі сенімі. Шаман сенімінде *ит* аруақты көрген сәтте ұлйытын және ол аруақтың жақындап келе жатқанынан хабар беретін болған. Ал бір адамның аруақты көруін, жақын арада оның бұл дүниеден кететінінің белгісі ретінде түсінген. Қазіргі таңда да көптеген түркі халықтардың сенімінде иттің ұлуы жамандықтың белгісі болып табылмақ [5]. Ол түркі халықтарының бірі – ұйғыр халқы. Ал аруақты бір адамның көруі мәселесіне келер болсақ, түсінде аруақты көрген адам бұны өліммен байланыстыратындары да бар. *Ол мені шақырып жатыр* деген сияқты сезімдерге оралады. Алайда, бұл кейбір адамдар арасында ғана бар, көпшілік түсті жақсылыққа жоруға тырысады. Яғни халық сенімінде түсті көргеннен кейін алғаш неге жорыса, сол болады деп сеніп, жамандыққа жорымауға тырысады. Ұйғыр тілідегі «*чүш – түлкүнің боқи*» -- деген мәтел де осының айнағы болмақ. Бұл жердегі аруақты өліммен теңестіру, шаман дінінің қалдығы болуы мүмкін деп ойлаймын.

Тіл, көз тиюі. Бұған сенгіміз келсе де, келмесе де бұл сенім санамызда қалыптасып қалған. Көптеген түркі халықтарында бұл сенім бар. Яғни, кейбір адамдардың *көзі жаман*, кейбір адамдардың *тілі жаман*, келесі бір адамға жамандығын тигізе алады деп сенеді. Тіпті одан қорғау үшін «*көз моншақтарын*» пайдаланатындар бар, ал кейбіреулері күйе жағу арқылы тіл-көзден сақтауға тырысады. Көп жағдайда мұндай ырымдар нәресте, кішкентай балаларға жасалынады.

Сондай-ақ нәрестелерді көптің көзінен аулақ ұстауға тырысады. Бұл сенімде, яғни бір адамның келесі бір адамға тіл-көзі тиюі шаман дінінен сақталып қалған.

Қабірдің жанындағы кішкентай сулар. Шаман дінін ұстанушылар қабірдің аяқ жағындағы кішкентай суларды аруақтар шөлдеген кезде тұрып, сол жерден су ішеді деген сенімде болған. Сондай-ақ құстардың, құрт-құмырсқалардың ол жерден су ішуі, өлген адамның аруағына пайда әкелетініне сенген [5]. Ал қазіргі ұйғыр халқында *сыртта орналасқан қазан түбінде, аруақтар келіп ішеді* деген сенімде біраз су қалдырып қою сенімі бар. Бұл шамандықтардың сеніміне ұқсап келеді.

Оң аяқ. «Оң қолмен ұста», «оң аяқпен баста» жастайымыздан көп еститін ескертулеріміз. Сол қолымыз болсын, оң қолымыз болсын еш айырмашылығы жоқ, өзіміздің құдай жаратқан мүшелеріміз болып табылады. Бір-біріне ұқсас, түрі де бірдей, орындайтын қызметі де ұқсас екі қолды немесе екі аяқты неліктен бір бірінен бөліп жарады? Неліктен оң аяқтан басталған іс сәттілік алып келеді? Ал сол аяқтан басталған іссәтсіздік алып келуі керек? Әлде оң аяқ дұғаланған, бір сиқыры бар ма? Жоқ, бұл жай ғана шаманнан қалған тағы бір наным – сеніміміз. Шаманизмде сол аяқпен бастаған іс, адамға жамандық немесе сәтсіздік алып келеді деп сенген.

Ағаштарға мата байлау - шаманизм дініндегі тілек тілеудің бір түрі болып табылады. Кішкентай мата паршаларын негізінен ағаштарға байлайтын. Өйткені ағаш шаман сенімінде ең маңызды нәрсе және де өмірдің символы болып табылмақ. Сол себепті ағаштың бұталарына маталарын байлап, тілек тілеп армандарының орындалуын күткен [5]. Ал қазіргі таңда, бұл қазақ халқында болсын, ұйғыр халқында болсын кеңінен таралған сенім. Мысалы. Панфилов ауданында орналасқан «Әулиеағашы» сияқты т.б ағаштарға жан-жақтан келіп, тілектерін айтып, мата байлап кетеді.

Ағашқа ұру. Ежелгі түріктер көшпелі өмір салтын ұстанғандықтан өздері білмейтін, бұрын кіріп көрмеген ормандарға кірер алдында, жаман аруақтарды қуу үшін ағаштарға ұрып, айқайлап шу шығарған екен. Сондай-ақ бұл амалдар арқылы олар табиғат аруақтарына жаман хабарларын білдіріп, олардың қорғауын сұраудың бір тәсілі болған. Ал қазіргі қоғамда ұйғыр, қазақ, түрік т.б түркі және де кейбір еуропалық халықтарда бұл сенім бар. Яғни, бір жаман хабар естісе, немесе бір жаман нәрсе айтылса *құдай сақтасын* деп ағашқа (ағаштан жасалынған кез келген затқа) үш рет ұру әдеті бар. Бұл да біздің мәдениетіміздегі шаманизмнің бір көрінісі болып табылмақ.

Ас беру немесе өлген адам үшін белгілі бір уақыттардың аралығында жиналу. *Үші, жетісі, жиырма, қырқы, жылы* дегені шарифатта бар ма?! Әрине, жоқ. Бұл Исламға дейін қалыптасып, әдетке айналып қалған нәрсе. Негізін жоғалтқан, әдетке айналып қалған нәрсені көпшілік ислам дінінің шарифатынан шыққан заң ретінде қабылдап, шатастырып жатады. Сосын имамдардан: «*Қырқын қырқына жеткізіп істеу керек пе?, немесе қырқын асырып істеу керек пе?*», – деп шарифатта жоқ нәрсе туралы сұрайды [8]. Бір адам өлгеннен кейін оның үйінде жиналып дұға оқу, бұны 7, 21, 40 күнде бір рет қайталау дәстүрі шаман мәдениетінен қалған. Көне түркі сенімі бойынша адамның жаны денесінен 40 күннен кейін шығып кетеді. Сол үшін ұйғыр халқында «қирқини бериш», «қирқидин чиқириш» тіркестері бар. Ал қазақ халқында «қырқын беру», түрік халқында *kirka cikması* тіркестері қалыптасқан [5]. Бұл сенім біздің дәстүрімізге еніп кеткен. Сондай-ақ ұйғыр халқында 52 күнде беретін ас бар. Бұл күнде ет сүйектен ажырайды деп сенеді. Көпшілік ислам діні мұсылмандарға *жетісін, қырқын және жылын* істедуді парыз етіп қойғандай түсінікке ие болып қалған. Бұл Ислам дінінде парыз, уәжіп, тіпті сүннет саналмайтын амал [8]. Мұсылман түркілер шаманизмдегі *жоқтау, жылау* рәсімдерін де ислами тұрғыда орындап келген. Махмұд Қашғари «ас өлген адамды көмгеннен кейін үш немесе жеті күнге дейін берілетін тағам», - дейді. Ас шаман түркілерде “аруаққа сиынуға” байланысты ең үлкен рәсімдерден бірі. Бұл жиында тағамның жалғыз тірілерге ғана емес, өлілерге берілетіндігіне сенген. Өліге берілген ас өлген адамды тойдыру және риза қылу үшін жасалады. Алтай тауларының ормандарында өмір сүріп жатқан шамандар тіпті бүгін де өліге берілген аста өліге “же-іш”, бізге және малымызға тиіспе дейді. Ал, ұйғыр қазақ халқында өліге берілген ас қазірге дейін барлық ерекшеліктерімен сақталып келуде. Халқымыз осы шаманның қалдығы бар рәсімге ислами әр берген десек те болады. Ас берілген кезде молдалар Құран кәрімді оқып, қатым түсіреді. Ал, басқа әдеттер шаманизм бойынша жасалады [9]. Қазақтардың той рәсімдерінде де өте көп шаман қалдықтары бар. Мәселен, келін қайынатасының табалдырығын алғаш аттағанда ошаққа май құяды. Ошақтағы отқа май құйған жас келін: “*От Ана, Май Ана, шапағатыңды тигізе гөр, жарылқа!*” – дейді. Ал қалыңдықты қоршаған әйелдер қолдарын отқа қыздырып, “*Оттай опалы бол!*” – деп оның мандайына тигізеді. Ежелгі түркі сенімінде от қасиетті саналған және барлық шаман көріністерінде орын алған. Белгілі ғалым Л.Н. Гумилев “Иран ұғымында от табынудың символы болып саналса, түрік ұғымында от тазару құралы” дейді. Түркі шаманизмінің ең көп таралған әдеттерінен бірі де жаңбыр, бұршақ жаудыру және дауылды пайда

қылу немесе тоқтату күшіне ие тастың бар сенуі [9]. Бұл жаңбыр жаудыру сеніміне әдетте тасаттық деп айтады. Тасаттықта көпшілік жиылып құрбандық шалады. Артынша Құран оқылып, Құдайдан жаңбырдың жаууын тілейді. Тасаттық әдетте ашық аспан астында, өзен, көл немесе бұлақ басында орындалған. Құрбандыққа дені сау, күйі жақсы мал сою мақсат тұтылған. Қазақстанның кей аймағында сойылған малдың қаны суға ағызылады. Бұл “жаңбырдың жаууына себеп болады” деген нанымнан туған еді. Ал Алматы және Жамбыл облыстарында қанды жерге көму дәстүрі сақталған. Тасаттық кезінде имам Құран аяттарын оқып, жамағатпен бірге дұға тілейді. Ғұрыптың дәл осы сипаты Орталық Азия халықтарының көпшілігінде әлі күнге дейін көрініс тауып келеді [10].

Қорытындылап айтсақ, шаман діні түркі тілдес тайпалар арасында б.з.д. 5000 – 6000 жыл бұрын тарала бастаған. Жар тастағы суреттер оларда *Соғыс*, *Күн* тәңірілері маңызды орынға ие екендігін көрсетеді. Ол суреттер Байкал көлінің маңынан, Алтайдан, Моңғолиядан, Гансу аймақтарынан Шығыс Түркістаннан көп табылды. Жоғарыда келтірілген мәліметтерге сүйенсек шаманизмнің қалдықтары ұйғыр халқының санасына нық орныққан. Ол ғұрыптар, әдеттер, наным-сенімдер тек ұйғыр халқында ғана емес, сондай-ақ Орта Азияда орналасқан түркілерде де жақсы сақталған. Шамандық ғұрыптарды біз көп жағдайда исламмен шатастырамыз. Олар біздің дінімізге сіңісіп кеткен. Кейбір ғұрыптардың зияны жоқ, ал кейбіреулері керексіз ғұрыптар болып табылады. Өкінішке орай, оларды өз санамыздан алып тастай алмаймыз, әлі күнге дейін соған сенеміз. Ал, кейбірі ислам дініндегі қасиетті шарттар сияқты орындалып, қоғамға өзінің зиянын тигізуде. Қазіргі кезде қоғамымызда толып кеткен халық емшілері, тәуіптер, өлілерден демеу іздеу – шаманизмнің ең зиянды қалдықтары болып саналады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Кто такие уйгуры? Происхождение, корни и родина. <http://fb.ru/article/394639/kto-takie-uyguryi-proishojdenie-korni-i-rodina>
2. Кахарман Хожамберди. Уйгуры в ракурсе истории: научно - популярная книга. Алматы: «Высшая школа Казахстана», 2001. - 268 б.
3. Д. Исиев. Уйгур тарихи. Алматы: «Рауан» баспасы, 1996. – 174б.
4. Abdülkadir Inan. Eski türk dini tarihi 1976.
5. Samire mömin ulakbilge / Şamanizm ve günümüzdeki kalintilari (uygur toplumundaki tabular üzerine), 2013
6. Salim Savci, 2013
7. <http://islam.kz/kk/questions/aqida-senim/qoryqytq-quyu-yrymy-sharigatta-bar-ma-756/#gsc.tab=0>
8. Бақтыбай Бейсенбаев. «Ислам және өркениет» ГАЗЕТИ <http://asyldin.kz/article/view/id/645.html>
9. Жиембаева Г.Т. Түрк халықтарындағы шаманизм қалдықтары. Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ түрктану кафедрасы. /
10. Қазақтың діни танымындағы тасаттық ғұрпы. <https://baribar.kz/68067/qazaqtynh-dini-tanymyndaghy-tasattyq-ghurpy/>

ОБЫЧАИ, ВОШЕДШИЕ В БЫТ УЙГУРСКОГО НАРОДА ИЗ ШАМАНИЗМА

Д.Б. Юсупова

магистрант, КазНУ им. аль – Фараби, Алматы, Казахстан

hayat.020596@gmail.com

Уйгурский язык - один из тюркских языков, так же как узбекский образует карлукскую группу. История уйгурского народа достаточно сложна и многие исторические памятники крайне недостаточно исследованы. В данной статье мы попытались раскрыть роль шаманизма в уйгурской культуре. Актуальность этой работы является выяснение роли шаманизма в уйгурской культуре. Различать понятия культура и религия, потому что мы очень часто путаем эти понятия. А также путаем наши древние религии, считая что это часть нашей культуры. В статье был сделан общий обзор на тему шаманизма. А также, были рассмотрены разные пояснения, значения слова «шаман». В основной части рассмотрены верования, обычаи и традиции, возникшие во времена шаманизма, и сохранившиеся в быту и по сей день, такие как «Литье свинца в воду», «Постукивание по дереву», «Завязывание красной ткани» и т.д.

Ключевые слова: шаман, уйгуры, культура, вера, религия

**SHAMANISM CUSTOMS THAT HAVE BECOME PART OF EVERYDAY LIFE
OF THE UIGHUR PEOPLE**

D.B. Yussupova
al-Farabi KazNU Almaty
hayat.020596@gmail.com

Uighur language is one of the Turkic languages, together with Uzbek it forms Karluk group. The history of the Uighur people is quite complicated, and many historical monuments are extremely under-researched. In this article, we want to reveal the role of shamanism in Uighur culture. The relevance of this work is to clarify the role of shamanism in Uighur culture, to distinguish between the concepts of culture and religion, because we are very often confused with these concepts. We consider our beliefs in our ancient religion as a part of the culture. Therefore, the aim of this paper is to show the difference between the culture and remnants of the religion. In the article a general review on shamanism was done. Also, various explanations, meaning of the word "shaman" were considered. In the main part, we have considered the beliefs, customs and traditions that emerged during the times of shamanism, and which are preserved in everyday life to this day, such as "pouring lead into water", "knocking on wood", "Tying red fabric", etc.

Keywords: *shaman, Uighurs, culture, belief, religion*

Редакцияға 25.02.2019 қабылданды.